

ภาคผนวก ค

สติสูตร อรรถกถาแห่งสติสูตร ภาษาไทย

จากพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัย พระสูตรและอรรถกถา แปล ๙๑ เล่ม

พุทธศักราช ๒๕๒๕

๒. สติสูตร ว่าด้วยสติ

[๖๘๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพปาลิวัน ใกล้กรุงเวสาลี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

[๖๘๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนี้แล.

[๖๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมกระทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ กระทำความรู้สึกตัวในการเลี้ยว การเหี้ยว กระทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า และเหยียดออก กระทำการรู้สึกตัวในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร กระทำการรู้สึกตัวในการกิน การดื่ม การลุ่ม กระทำการรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ กระทำการรู้สึกตัวในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด นิ่ง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอย่างนี้แล ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ นี่เป็นอนุศาสน์ของเรา สำหรับเธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๒

อรรถกถาสติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสติสูตรที่ ๒.

บทว่า สโต ได้แก่ ถึงพร้อมแล้วด้วยสติตามเห็นกายเป็นต้น. บทว่า สมุปชาโน ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ สัมปชัญญะ ๔. ในบทว่า อภิกุณฺเฑ ปฏิกุณฺเฑ นี้ การเดินไป ท่านกล่าวว่า ก้าวไปข้างหน้า การกลับท่านกล่าวว่า ถอยกลับ. แม้ทั้งสองอย่างนั้น ย่อมได้ในอิริยาบถ ๔. ในการเดินไป เมื่อนำกายไปข้างหน้าก่อน ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. เมื่อกลับ ชื่อว่า ย่อมถอยกลับ. แม้ในการยืน ผู้ยืนน้อมกายไปข้างหน้า ก็ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. เมื่อน้อมกายไปข้างหลัง ย่อมชื่อว่า ถอยกลับ. แม้ในการนั่ง ผู้นั่งหันอวัยวะอันมีในเบื้องหน้าของอาสนะ โน้มไปอยู่ ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. การยืดอกอวัยวะอันมีในเบื้องหลัง เอนไปในเบื้องหลัง ชื่อว่า ย่อมถอยกลับ. แม้ในการนอนก็มีนัยนี้แล.

บทว่า สมุปชานการี โหติ ได้แก่ กระทำกิจทั้งหมดด้วยความรู้ตัว หรือทำความรู้ตัวเท่านั้น. จริงอยู่ เขาย่อมทำความรู้ตัว ในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น. ในที่ไหน ๆ ไม่เว้นการรู้ตัว.

ในบทว่า สมุปชานการี นั้น สัมปชัญญะ มี ๔ อย่าง คือ สาทถกสัมปชัญญะ ๑ สปปายสัมปชัญญะ ๑ โจรสัมปชัญญะ ๑ อสัโมหสัมปชัญญะ ๑.

ในสัมปชัญญะ ๔ นั้น เมื่อจิตคิดจะก้าวไปข้างหน้า เกิดขึ้น การไม่ไปตามอำนาจจิต กำหนดถึงประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ว่า การที่เราจะไปในที่นี้จะมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์อย่างไรหนอ แล้วยึดถือแต่ประโยชน์ ชื่อว่า สาทถกสัมปชัญญะ. อนึ่ง ความเจริญโดยธรรม ด้วยสามารถ การเห็นพระเจดีย์ การเห็นที่ตรัสรู้ การเห็นพระสงฆ์ การเห็นพระเถระ และการเห็นอสุภะเป็นต้น ท่านกล่าวว่า ประโยชน์ในข้อนั้น. บุคคลแม้เห็นพระเจดีย์ ก็ให้เกิดปีติ มีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ มีพระสงฆ์เป็นอารมณ์ ด้วยการเห็นพระสงฆ์ พิจารณาถึงสิ่งนั้นนั้นแล โดยความสิ้นไป ย่อมบรรลुพระอรหัตได้. ภิกษุสามหมื่นรูปยืนอยู่ที่ประตูถ้ำนาคกัณิณ ในมหาวิหาร แลकुมหาเจดีย์ ได้บรรลुพระอรหัต. ที่ประตูถ้ำนาคกัณิณ ถ้ำนาค ถ้ำนาค

ก็เหมือนกัน. ในบาลี ท่านอภยวาสี ได้บรรลุพระอรหัต ฌ ที่ตั้งประจำ เพื่อถามปัญหา. ท่านอนุราชวาสี ได้บรรลุพระอรหัต ฌ ประตู่ด้านทักษิณ แห้งนครใกล้ประตู่ปาราม.

ก็พระเถระผู้กล่าวมหาอริยวงศ์กล่าวว่า พวกท่านพูดอะไร ควรจะพูดว่า ในที่ที่ปรากฏ ตั้งแต่ส่วนล่างของทีบฐาโดยรอบมหาเจดีย์ แท้ทั้งสอง สามารถจะให้ประติษฐานเสมอกันได้ในที่ใด ๆ ภิภษุทุก ๆ สามหมื่นรูป ได้บรรลุพระอรหัตในการยกเท้าข้างหนึ่งขึ้น ในที่นั้น ๆ.

แต่พระมหาเถระอีกรูปหนึ่งกล่าวว่า ภิภษุทั้งหลายมากกว่าทรายที่กระจัดกระจายอยู่ ฌ พื้นมหาเจดีย์ ได้บรรลุพระอรหัต. บุคคลเห็นพระเถระแล้วตั้งอยู่ในโอวาทของท่านเห็นอสุภะยังปลุกผจญให้เกิดในอสุภะนั้น พิจารณาอสุภะนั้นนั้นแล โดยความสิ้นไป ย่อมบรรลุพระอรหัต. เพราะฉะนั้น การเห็นสิ่งเหล่านี้ จึงมีประโยชน์.

ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ความเจริญ แม้โดยอามิส ก็เป็นประโยชน์เหมือนกัน เพราะอาศัยอามิสนั้น ปฏิบัติเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์.

ก็ในการเดินนั้น การกำหนดสิ่งที่สบายและไม่สบายแล้วถือเอาสิ่งที่สบาย เป็นสัปปายสัมปชัญญะ เช่นการเห็นพระเจดีย์ มีประโยชน์ถึงเพียงนั้น. หากว่า ชุมชนประชุมกันในระหว่าง ๑๒๐ โยชน์ เพื่อมหาบูชาพระเจดีย์. สตรีบ้าง บุรุษบ้าง ตกแต่งประดับตามสมควรแก่สมบัติของตน พากันเที่ยวไปเหมือนรูปจิตรกรรม.

ก็ในเรื่องนั้น ความโลภในอารมณ์ที่น่าใคร่ ความแค้นในอารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ ความหลงด้วยการไม่สมหวัง ย่อมเกิดแก่ภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้นย่อมต้องอาบติดอันเป็นกายสังสัคคะ และเป็นอันตรายต่อชีวิตพรหมจรรย์. ฐานะนั้น ย่อมเป็นฐานะอันไม่สบาย ด้วยประการฉะนี้. ฐานะเป็นที่สบายใน

เพราะความไม่มีอันตรายมีประการดังกล่าวแล้ว. แม้การเห็นพระสงฆ์ ก็มีประโยชน์. ก็หากว่า เมื่อมนุษย์สร้างมหามณฑลภายในบ้านแล้วพึงธรรมตลอดคืนยังรุ่ง การชุมนุมชนและอันตราย ย่อมมีโดยประการดังกล่าวแล้วนั้นแล. ที่นั่นเป็นที่ไม่สบายด้วยประการฉะนี้. เป็นที่สบายในเพราะความไม่มีอันตราย แม้ในการเห็นพระเถระซึ่งมีบริษัมากเป็นบริวาร ก็มิฉะนั้นเหมือนกัน. แม้การเห็นอสุภะก็มีประโยชน์. ก็เรื่อง^๕ เพื่อแสดงประโยชน์ของการเห็นอสุภะนั้น.

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง พาสามเณรไปเพื่อต้องการไม้สีฟัน. สามเณรหลีกจากทางเดินไปข้างหน้า เห็นอสุภะ จึงยังปฐมณานให้เกิด กระทำปฐมณานนั้นให้เป็นบาท พิจารณาสังขาร กระทำให้แจ้งซึ่งผลสาม ได้ยื่นกำหนดพระกัมมัญฐานเพื่อต้องการมรรคเบื้องต้น. ภิกษุหนุ่ม เมื่อไม่เห็นสามเณรนั้น จึงเรียกว่า สามเณร. สามเณรคิดว่า ตั้งแต่วันที่เราบวชไม่เคยพุดกับภิกษุถึงสองคำเลย เราจักยังคุณวิเศษเบื้องต้นให้เกิดในวันเมื่ออื่นจึงขานรับว่า อะไร ขอรับท่านผู้เจริญ. ภิกษุนั้นกล่าวว่า เธอจงกลับมา. สามเณรจึงกลับด้วยคำพูดคำเดียวแล้วกล่าวว่า ท่านขอรับ ท่านจงไปตามทางนี้ก่อน ในขณะที่ผมยืนอยู่ จงมองหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสักครู่หนึ่ง. ภิกษุกระทำอย่างนั้น ได้บรรลุคุณวิเศษอันถึงแล้วด้วยอสุภะนั้น. อสุภะหนึ่งเกิดเพื่อประโยชน์ของชนทั้งสองด้วยประการฉะนี้. ก็อสุภะนั้นแม้มีประโยชน์อย่าง^๕. อสุภะของมาตุคามไม่เป็นที่สบายของบุรุษ อสุภะของบุรุษมีส่วนเป็นที่สบายของมาตุคาม เพราะฉะนั้น การกำหนดสิ่งที่เป็นที่สบายอย่าง^๕ ชื่อว่า สปปายสัมปชัญญะ.

ก็การเรียนธรรมเป็นโคจรกล่าวคือกรรมฐานในความชอบใจของจิตของตนในกรรมฐาน ๓๘ แห่งสิ่งเป็นที่สบายอันมีประโยชน์ที่ตนกำหนดแล้ว

อย่างนี้ แล้วถือเอาโคจรนั้นในภิกขาจารโคจรไป ชื่อว่า โคจรสัมปชัญญะ. เพื่อให้เรื่องนั้นแจ่มแจ้ง ฟังทราบภิกษุ ๔ ประเภทนี้. ภิกษุบางพวกในธรรมวินัยนี้ นำไป ไม่นำกลับ บางพวกนำกลับ ไม่นำไป แต่บางพวกทั้งไม่นำไป ทั้งไม่นำกลับ บางพวกทั้งนำไปทั้งนำกลับ.

ในภิกษุ ๔ จำพวกนั้น ภิกษุใดชำระจิตให้หมดจดจากกรรมเครื่องกังวล ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ตลอดปฐมยามแห่งราตรีก้อย่างนั้น สำเร็จการนอนในมัชฌิมยาม แม้ในปัจฉิมยามก็ให้ผ่านไปด้วยการนั่งและจงกรม ตอนเช้าตรู่ กวาดลานเจดีย์และลานโพธิ์ รดน้ำที่ต้นโพธิ์ ตั้งของที่มของบริโภคปฏิบัติอาจารย์วัตร และอุปัชฌายวัตรเป็นต้น. ภิกษุนั้นชำระร่างกายแล้ว เข้าไปสู่เสนาสนะนั่งขัดสมาธิ ๒-๓ ครั้ง ให้ถือเอาซึ่งไออุ่นประกอบกรรมฐาน ลุกขึ้นในเวลาภิกขาจาร ถือบาตรและจีวรโดยหวัชข้อแห่งกรรมฐาน ออกจากเสนาสนะมนสิการกรรมฐาน ไปลานเจดีย์. หากพุทธานุสสติกรรมฐานมี ไม่สละกรรมฐานนั้น เข้าไปสู่ลานเจดีย์ หากกรรมฐานอื่นมี เว้นกรรมฐานนั้น จูดยืนอยู่ที่เชิงบันได วางภณทะที่ถือไว้ ยึดปีติมีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ ขึ้นสู่ลานเจดีย์ หากเจดีย์ใหญ่พึงกระทำประทักษิณ ๓ ครั้ง แล้วพึงไหว้ในที่ ๔ แห่ง หากเจดีย์เล็ก พึงกระทำประทักษิณอย่างนั้น แล้วไหว้ในที่ ๘ แห่ง. ครั้นไหว้เจดีย์แล้ว แม้ไปถึงลานโพธิ์ ควรแสดงความเคารพไหว้โพธิ์ จูดยู่ต่อพระพักตร์พระพุทธรูปผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุนั้น ครั้นไหว้เจดีย์ และโพธิ์อย่างนี้แล้ว ยึดกรรมฐานที่เก็บไว้ จุจคนไปยังที่ที่เก็บของไว้ ถือเอาภณทะที่วางไว้ ห่มจีวร โดยหวัชข้อแห่งกรรมฐาน ในที่ใกล้บ้าน เข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน.

ครั้งนั้น พวกมนุษย์เห็นภิกษุนั้น จึงพากันต้อนรับว่า พระคุณเจ้าของพวกเรามาแล้ว จึงรับบาตรนิมนต์ให้นั่งบนอาสนศาลา (หอฉัน) หรือ

บนเรือน ถวายข้าวยาคุ ล้างเท้า ทาเท้า นั่งข้างหน้า จะถามปัญหา หรือ ประสงค์จะฟังธรรม ตลอดเวลาที่ภักตร์ยังไม่เสร็จ. พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวว่ แม่หากว่า พวกมนุษย์ไม่ถาม ภิกษุก็ควรแสดงธรรมเพื่อสงเคราะห์ชน จริงอยู่ ธรรมกถาชื่อว่าพ้นจากกรรมฐาน ย่อมไม่มี. เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้น กล่าวธรรมโดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน จันอาหารโดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน กระทำอนุโมทนา แม้พวกมนุษย์พากันกลับ ก็ตามไปส่ง ครั้นออกจากบ้าน แล้วให้พวกมนุษย์กลับในที่นั้น เดินไปสู่ทาง.

ครั้งนั้น สามเณรและภิกษุหนุ่ม จันเสร็จแล้ว ภายนอกบ้านออกไป ก่อน เห็นภิกษุนั้น จึงพากันต้อนรับ รับบาตรและจีวรของท่าน.

นัยว่า พวกภิกษุเก่า ๆ มองดูหน้าด้วยคิดว่า ภิกษุนี้ไม่ใช่อุปัชฌาย์ อาจารย์ของเราแล้ว กระทำการปรนนิบัติ กระทำโดยกำหนดประจวบเข้า เท่านั้น. พวกภิกษุถามภิกษุนั้นว่า ท่านขอรับ พวกมนุษย์เหล่านี้เป็นอะไร กับท่าน มีความสัมพันธ์กันทางฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา. ภิกษุนั้นถามว่า พวกท่านเห็นอะไร จึงพากันถาม. พวกภิกษุกล่าวว่า พวกมนุษย์เหล่านั้น เป็นอันมาก รักนับถือท่าน. ภิกษุกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกมนุษย์ เหล่านี้ กระทำกรรมที่แม้มารดาบิดาก็กระทำไต่ยากแก่เรา แม้บาตรและจีวร ของเราก็คือเป็นของพวกเขา เราไม่รู้ภัยในภัย ไม่รู้ความหิวในความหิว ด้วย อำนาจของพวกเขา พวกมนุษย์เช่นนี้ มิได้มีอุปการะแก่เราเลย. ภิกษุนั้น เมื่อกล่าวถึงคุณของพวกมนุษย์เหล่านั้นจึงไป นีท่านกล่าวว่า นำไป ไม่น่ากลับ.

เมื่อภิกษุใด กระทำประการดังที่กล่าวแล้วในก่อน ไฟเกิดแต่กรรม ลูกโพล่ง ปล่อยสังขารไม่มีใจครอง ถือเอาสังขารที่มีใจครอง เหนือไหล่จาก สรีระ. ไม่ขึ้นสู่ทางแห่งกรรมฐาน. ภิกษุนั้นถือบาตรจีวรแต่เข้าตรู่ รีบไป ให้พระเจดีย์ ในเวลาออกไปหาอาหาร เข้าไปบ้านเพื่อหาข้าวยาคุ ได้ข้าวยาคุ แล้วไปอาสนศาลาแล้วคืบ.

ลำดับนั้น โดยเพียงกลืนเข้าไป ๒-๓ ครั้ง ไฟเกิดแต่กรรมของ ภิกษุ นั้น ปล่อยสังขารมีใจครอง ถือเอาสังขารไม่มีใจครอง. ภิกษุ นั้น ถึง การดับความเร่าร้อนแห่งธาตุไฟ คุจอาบน้ำด้วยหม้อน้ำร่อยหม้อ จันช้ำยากู โดยยึดหลักกรรมฐาน ล้างบาตรและปาก มนสิการกรรมฐานในระหว่างภัตต ะเที่ยวไปบิณฑบาตในที่ที่เหลือ จันอาหารโดยยึดหลักกรรมฐาน ตั้งแต่ นั้น จึงถือเอากรรมฐานปรากฏเหมือนลูกศรแล่นไปไม่ขาดสาย แล้วมา. นี่ท่าน กล่าว ว่า นำมา ไม่นำไป. อนึ่ง ภิกษุเช่นนี้ ต้มช้ำยากูแล้วปรารภวิปัสสนา ชื่อว่า บรรลุพระอรหัต ในพระพุทธศาสนา เหลือที่จะนับได้ ภิกษุ- ะทั้งหลายต้มช้ำยากูแล้วไม่บรรลุพระอรหัต ไม่มีในอาสนะใด อาสนะนั้น ไม่มีในอาสนศาลาในหมู่บ้านนั้น ๆ ในเกาะสี่หล.

ก็ภิกษุใดอยู่ด้วยความประมาท ทอดธุระ ทำลายวัตรทั้งหมด มีจิต ผูกไว้ด้วยเครื่องมัจฉิต ๕ อย่างอยู่ ไม่ทำสัญญาว่า ชื่อว่า กรรมฐานมีอยู่ตั้งนี้ เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เกี่ยวเกาะด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควร ทั้งเกี่ยวข้องกัน กินด้วยกัน เป็นผู้ออกไปว่างเปล่า นี่ท่านกล่าวว่าไม่นำไป ไม่นำกลับ.

ก็ภิกษุใด ท่านกล่าวว่า ผู้นั้นทั้งนำออก ทั้งนำกลับนั้น พึงทราบด้วย อำนาจวัตรอันเป็นไปแล้ว ด้วยการไปและการกลับ.

จริงอยู่ กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ บวชในศาสนาอยู่ร่วมกัน ๑๐ รูปบ้าง ๒๐ รูปบ้าง ๓๐ รูปบ้าง ๔๐ รูปบ้าง ๕๐ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง กระทำข้อ ตกลงกันอยู่ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านบวชเพราะเป็นหนี้ ก็หามิได้ เพราะกลัวก็หามิได้ เพราะเลี้ยงชีพก็หามิได้ ใครจะพ้นจากทุกข์ จึงบวชใน ธรรมวินัยนี้. เพราะฉะนั้น ในการเดินไป จงข่มกิเลสที่เกิดขึ้นในขณะเดิน

ในการยืน ในการนั่ง ในการนอน จงข่มกิเลสที่เกิดขึ้น ในการยืน ฯลฯ ในการนอน.

ภิกษุเหล่านั้น กระทำข้อตกลงกันอย่างนี้แล้ว จึงไปหาอาหาร ในระหว่างกิ่งอุสสะ อัสสะหนึ่ง กิ่งคาฐุต คาฐุตหนึ่ง มีแผ่นหินอยู่ มนสิการกรรมฐานด้วยสติปัญญานั้นไป หากกิเลสเกิดขึ้นในการไปของใคร ๆ ย่อมข่มกิเลสนั้น ในที่นั้น เมื่อไม่สามารถยืนอยู่อย่างนั้น ถัดมา แม้มาหลังภิกษุนั้นก็ยืนอยู่. ภิกษุนั้น รื้อวิตกอันเกิดแก่ท่าน เตือนตนว่า นี่ไม่สมควรแก่ท่าน แล้วเจริญวิปัสสนา ก้าวลงสู่ริยภูมิ ณ ที่นั้นเทียว. ข้าว่า เมื่อไม่สามารถนั่งอยู่อย่างนั้น มีนัยนี้เหมือนกัน แม้เมื่อไม่สามารถก้าวลงสู่ริยภูมิได้ ก็ข่มกิเลสนั้น มนสิการกรรมฐานไป. ภิกษุมีจิตปราศจากกรรมฐาน ย่อมยกเท้าขึ้นไม่ได้ หากยกขึ้นได้กลับไปกลับมาแล้วก็มาสู่ประเทศเดิม เหมือนท่านมหาปุสสเทวเถระผู้อยู่ในอาลินทกะ ฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระเถระนั้น บำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับอยู่ตลอด ๑๙ ปี. แม้พวกมนุษย์ก็ได้เห็นพระเถระนั้นในระหว่างทางนั่นเอง พวกเขาส่งคำอยู่ ทั้งเหยียบย่ำอยู่ กระทำภาระงาน เห็นพระเถระไปมาอยู่อย่างนั้น จึงสนทนากันว่า พระเถระนี้ กลับไปมาบ่อย ๆ ท่านหลงไปมากหรือหนอ หรือว่า ลืมอะไร ๆ ไว้. พระเถระไม่สนใจเรื่องนั้น กระทำสมณธรรมด้วยจิตประกอบด้วยกรรมฐาน บรรลุพระอรหัตในภายใน ๒๐ ปี ก็ในวันที่ท่านบรรลุพระอรหัต เหล่าเทพซึ่งสิงอยู่ที่ยมจักรมของท่านได้ยังประทีปให้รุ่งเรืองด้วยองค์อันอยู่. ท้าวมหาราชแม่ทั้ง ๔ ท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวสัทธัมบดีพรหม ก็พากันไปอุปฐาก. ท่านมหาเถสเถระผู้อยู่ในป่าเห็นแสงสว่างนั้น จึงถามพระเถระในวันที่สองว่า ในตอนกลางคืน ได้มีแสงสว่างในสำนักของท่าน แสงสว่างนั้นเป็นอะไร. พระเถระเมื่อจะทำให้สับสน จึง

กล่าวคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ธรรมคาแสงสว่าง มีแสงสว่างแห่งประทีปบ้าง แสงสว่างแห่งแก้วมณีบ้างดังนี้. แท้ นั้น พระมหาตีสสเถระถูกพระเถระกำชับว่า ขอท่านจงปกปักรักษาไว้ รับแล้ว บอกว่า ขอรับ. เหมือนพระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาลวสันต์นั้น.

มีเรื่องเล่าว่า แม้พระเถระนั้น ก็บำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับ ได้อธิษฐานการจกรณด้วยการยืนตลอด ๗ ปีว่า เราจักบูชาความเพียรใหญ่ครั้งแรกแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน. พระเถระบำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับตลอด ๑๖ ปี ต่อไปได้บรรลุพระอรหัตแล้ว. พระเถระมีจิตประกอบด้วยกรรมฐานยกเท้าขึ้น เมื่อจิตปราศจากกรรมฐานไม่ยกขึ้น จะกลับไปอีก ได้ไปใกล้บ้าน ยืนอยู่ในประเทศที่น่าสงสัยว่า เป็นแม่โคหรือบรรพชิตหนอดังนี้ จึงห่มจีวร ล้างบาตรด้วยน้ำจากแอ่งน้ำ แล้วอมน้ำเต็มปาก. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะเมื่อมนุษย์มาเพื่อให้ภิกษาแก่เราหรือเพื่อไหว้เรา ความฟุ้งซ่านของกรรมฐาน อย่ามีด้วยเหตุคำพูดว่า ขอท่านทั้งหลายจงมีอายุยืนดังนี้. พระเถระเมื่อถูกถามถึงวันว่า ท่านขอรับวันนี้ วันที่เท่าไร หรือจำนวนภิกษุ หรือปัญหา กลืนน้ำก่อนแล้วจึงบอก. หากไม่มีผู้ถามถึงวันเป็นต้น ในเวลาออกไป ไม่ลุกไปที่ประตูบ้าน. เหมือนภิกษุ ๕๐ รูป เข้าจำพรรษาในถ้ำมพิตติวิหาร.

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุเหล่านั้น ในวันเพ็ญเดือน ๘ ได้ทำข้อตกลงกันว่า เรายังไม่บรรลุอรหัต จักไม่พูดกัน เมื่อเข้าไปบ้าน เพื่อบิณฑบาต อดน้ำฟายมือหนึ่งแล้วจึงเข้าไป เมื่อถูกเขาถามถึงวันเป็นต้น ก็ปฏิบัติตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พวกมนุษย์ในบ้านนั้นเห็นรอยเท้าหายไปรู้ว่า วันนี้มารูปเดียว วันนี้มา ๒ รูป. ก็พวกมนุษย์พากันคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่สนทนากับเราเท่านั้นหรือ หรือแม้จะกันและกันด้วย ผิดว่า ไม่สนทนากะกัน

และกัน จักเกิดทะเลาะกันเป็นแน่ พวกท่านจงมา เราจักให้ภิกษุเหล่านั้น
ขอขมากันและกัน. ทั้งหมดพากันไปวิหาร บรรดาภิกษุ ๕๐ รูป ไม่ได้เห็น
แม้สองรูปอยู่ในโอกาสเดียวกัน. แต่ณบรรดามนุษย์เหล่านั้น ชายที่มีตาคี
กล่าวว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โอกาสของผู้ทำการทะเลาะกันไม่เป็นเช่นนั้น ท่าน
กวาดลานเจดีย์ ลานโพธิ์สะอาด เก็บไม้กวาดไว้เป็นระเบียบตั้งน้ำดื่ม น้ำใช้
ไว้เรียบร้อย. จากนั้นพวกมนุษย์ก็พากันกลับ. แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็บรรลु
พระอรหัต ภายใน ๓ เดือนนั่นเอง ในวันมหาปวารณาต่างปวารณาวิสุทธิ
ปวารณา.

ภิกษุมิจิตประกอบกัวยกรรมฐานอุปัชฌายะพระมหานาคเถระ ผู้อยู่ใน
กาลวัดลัทธิมณฑป และอุปัชฌายะเจ้าจำพรรษาในกลั่มพัตติวิหาร ยกเท้าขึ้น
ถึงที่ใกล้บ้าน อมน้ำเต็มปาก กำหนดถนน เดินไปสู่ถนนที่ไม่มีคนทะเลาะกัน
มีนักเลงสุรา และนักเลงการพนันเป็นต้น หรือช่างตุ้มตุ๋น เป็นต้น. เทียวไป
บิณฑบาตในที่นั้น ไม่รีบไปเหมือนรีบด่วน เพราะว่า ธรรมชาติของคัมภีร์อันเป็น
ไปเพื่อบิณฑบาตเร่งรีบอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี. เป็นผู้ไม่หวั่นไหวไป
อุปัชฌายะบรรพตน้ำที่ถึงพื้นที่ไม่เรียบฉะนั้น. อนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่เรือนตาม
ลำดับ รอเวลาอันสมควรนั้น เพื่อสังเกตผู้ประสงค์จะให้ หรือประสงค์จะ
ไม่ให้ รับภิกษาแล้ว มาสู่วิหาร ในภายในบ้านหรือในภายนอกบ้าน นั่งใน
โอกาสอันสมควรตามสบาย มนสิการกรรมฐาน ตั้งปฏิญญัตถุญญาในอาหาร
พิจารณาโดยอุปมาเหมือนน้ำมันหยอดเพลลา ยาพาแผล และเนือบุตร ให้นำมา
ซึ่งอาหารประกอบด้วยองค์ ๘ ไม่บริโภคเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อประดับ
เพื่อตกแต่ง ฯลฯ ฉะนั้นแล้ว ระวังความกระวนกระวายเพราะอาหารสักครู่
แล้วมนสิการกรรมฐานตลอดยามตื่น และยามหลับ ภายหลังอาหาร เหมือน
ก่อนอาหาร ฉะนั้น. นี้ท่านกล่าวว่า ทั้งนำไป ทั้งนำกลับ ด้วยประการฉะนี้.

ก็ภิกษุบำเพ็ญวัตรอันเป็นไปใน การไปและการกลับกล่าวคือ การนำไปและการนำกลับนี้ คือ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมบรรลुพระอรหัตในปฐมวัยนั่นเอง หากยังไม่บรรลुในปฐมวัย ย่อมบรรลुในมัชฌิมวัยต่อไป หากไม่บรรลुในมัชฌิมวัย ย่อมบรรลुในมรณสมัยต่อไป หากไม่บรรลुในมรณสมัย เป็นเทพบุตร ย่อมบรรลुต่อไป หากเป็นเทพบุตรยังไม่บรรลุเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ เกิดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิ์ หากยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิ์ได้ ต่อไปก็จะเป็นผู้ตรัสรู้เร็ว เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนพระพาหิยทารุจิริยะ. หรือเป็นผู้มีปัญญา มากเหมือนพระสารีบุตรเถระ. หรือเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เหมือนพระโมคคัลลานเถระ. หรือเป็นผู้กล่าวคำจัตถกิลสเหมือนพระมหากัสสปเถระ. หรือเป็นผู้มีจักขุทิพย์เหมือนพระอนูรุธเถระ. หรือเป็นผู้ทรงวินัยเหมือนพระอุบาลีเถระ. หรือเป็นธรรมกถึกเหมือนพระปุณณมันตานีบุตรเถระ. หรือเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเหมือนพระเวทเถระ. หรือเป็นผู้พูดเหมือนพระอานนทเถระ. หรือเป็นผู้ไคร่การศึกษาเหมือนพระราหุลเถระพุทธโอรส. โจรสัมปชัญญะ ของภิกษุชื่อว่า ทังนำไป ทังนำกลับใน ๔ หมวดนี้ เป็นอันสำเร็จการศึกษาแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ก็การไม่หลงลืม ในอิริยาบถมีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ชื่อว่า **อัสัมโมหสัมปชัญญะ**. อัสัมโมหสัมปชัญญะนั้นพึงทราบดังต่อไปนี้.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ก้าวไปข้างหน้าหรือถอยกลับ เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราไม่หลงอยู่ก้าวไปข้างหน้า วาโยธาตุ อันมีจิตเป็นสมุฏฐาน กับด้วยจิตนั้นให้เกิดความไหว เกิดขึ้น โครงกระตุกอันสมมติว่ากายนี้ ย่อมก้าวไปข้างหน้า ด้วยอำนาจการแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต ด้วยประการฉะนี้ เหมือนพวกคนเขลาย่อมหลงไปว่า ในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ตนก้าวไป

การก้าวไปอันตนทำให้เกิด หรือเราก้าวไป การก้าวไป อันเราทำให้เกิดฉะนั้น. เมื่อภิกษุหนึ่งก้าวไปข้างหน้าอย่างนี้ ในขณะที่ยกเท้าขึ้นข้างหนึ่ง ๆ ธาตุทั้งสอง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ มีเล็กน้อย ธาตุทั้งสองนอกนี้ มีประมาณยังมีกำลัง. ในการนำเท้าไปยิงและการนำเท้าไปล่วงวิเศษ ก็อย่างนั้น. ในการลดเท้าลง เตโชธาตุ วาโยธาตุมีเล็กน้อย ธาตุทั้งสองนอกนี้ มีประมาณยังมีกำลัง. ในการวางเท้าและการกดเท้าก็อย่างนั้น.

รูปธรรมและอรูปธรรมทั้งหลายอันเป็นไปแล้วในการยกขึ้นนั้น ย่อมไม่ถึงการนำเท้าไปยิง รูปธรรม อรูปธรรมอันเป็นไปแล้ว ในการนำเท้าไปยิง ก็อย่างนั้น ย่อมไม่ถึงการนำเท้าไปล่วงวิเศษ รูปธรรมและอรูปธรรมอันเป็นไปแล้วในการนำเท้าไปล่วงวิเศษ ย่อมไม่ถึงการลดเท้า รูปธรรมและอรูปธรรมอันเป็นไปแล้ว ในการลดเท้า ย่อมไม่ถึงการวาง รูปธรรมและอรูปธรรมอันเป็นไปแล้ว ในการวาง ย่อมไม่ถึงการกดเท้า. รูปธรรมและอรูปธรรมเป็นข้อ ๆ ข้อต่อ ๆ และส่วน ๆ ในที่นั้น ๆ มีเสียงกัฏฏะ กัฏฏะ แรกทำลายไปเหมือนงาที่เขาส่งไปในกระเบื้องร้อน ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งก้าวไปข้างหน้า หรือการก้าวไปข้างหน้าของใครคนหนึ่งมีหรือ.

จริงอยู่ โดยปรมาตถ์ ธาตุนั้นแหละยืน ธาตุนั้นแหละนั่ง ธาตุนั้นแหละนอน. แต่ว่า

จิตอันเกิดขึ้น จิตอันดับพร้อมกับ
รูปในส่วนนั้น ๆ ย่อมเป็นไปดุจกระแสน้ำ
ติดตามคลื่นไหลไป ด้วยประการฉะนี้.

การไม่หลงในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้นอย่างนี้ ชื่อว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ.

จบความแห่งบทว่า อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ เพียงเท่านั้น.

ก็ในบทว่า อาโลกิตะ วิโลกิตะ นี้ การเพ่งไปข้างหน้าชื่อว่า โอโลกิตะ (การแล) การเพ่งไปตามทิศ ชื่อว่า วิโลกิตะ (การเหลียว) แม้การเพ่งอย่างอื่น ชื่อว่า มองลง มองขึ้น เหลียวมอง ด้วยการเพ่งตามข้างล่าง ข้างบน ข้างหลัง. ในที่นี้ไม่ถือเอาการเพ่งอย่างอื่นนั้น. แต่โดยความเหมาะสม ถือเอาการเพ่งสองอย่างเหล่านี้. หรือท่านถือเอาการเพ่งแต่ทั้งหมดเท่านั้น ด้วยมุนี. ในสัมปชัญญะเหล่านั้น เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจักแลดู การไม่แลดูด้วยอำนาจจิตเท่านั้น แล้วกำหนดเอาประโยชน์ ชื่อว่า สาทถกสัมปชัญญะ. สาทถกสัมปชัญญะนี้ พึงทำท่านนั้นทำให้เป็นกายสักขีแล้วทราบเกิด. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย หากนั่นทะแลดู ทิศเบื้องหน้า นั่นทะประมวลสิ่งทั้งหมดด้วยจิตแล้วแลดู ทิศเบื้องหน้าว่า เมื่อเราแลดูทิศเบื้องหน้าอย่างนี้ อุกุศลธรรมอันลามกคืออกุศล และโทมนัส จักไม่ครอบงำเรา ดังนี้ ชื่อว่า เป็นผู้มีสัมปชัญญะในสิ่งนั้น. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย หากนั่นทะจะพึงเป็นผู้แลดูทิศเบื้องหลัง ทิศเหนือ ทิศใต้ ตามทิศ เบื้องบน เบื้องล่าง. นั่นทะประมวลสิ่งทั้งปวงด้วยจิต แลดูตามลำดับทิศว่า เมื่อเราแลดูตามลำดับทิศอย่างนี้ ฯลฯ ชื่อว่า เป็นผู้มีสัมปชัญญะ ดังนี้.

ก็แล แม้ในที่นี้ พึงทราบความมีประโยชน์และความสบายด้วยการ เห็นเจตีย์ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล.

ก็การไม่ละกรรมฐานชื่อว่า โจรสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้น ผู้บำเพ็ญกรรมฐานมีขันธธาตุายตนะเป็นอารมณ์ก็ดี ผู้บำเพ็ญกรรมฐานมี กสิณเป็นต้นเป็นอารมณ์ก็ดี ด้วยอำนาจกรรมฐานของตนพึงทำการแลดู การเหลียวดูด้วยห้วงข้อกรรมฐานที่เดียว. ชื่อว่า อตฺตาในภายใน ไม่มีการแลหรือ การเหลียว ก็เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจักแลดู ดังนี้ วาโยธาตุ มีจิตเป็น สมุฏฐานกับจิตนั้นแล เกิดความไหว ย่อมเกิดขึ้น กลับตาล้างจมเบื้องล่าง

กลับตามหนี่ไปในเบื้องบนด้วยการช่นไปแห่งวโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต ไม่มีใคร ๆ ชื่อว่า เปิดได้โดยสะดวก. จากนั้นจักขุวิญญาณ ให้สำเร็จกิจคือความเห็นได้เกิดขึ้น ก็ความรู้อย่างนี้ ชื่อว่า อสัมโมหสัมปชัญญะในที่นี้. ก็แลพึงทราบอัสัมโมหสัมปชัญญะในที่นี้ ด้วยสามารถความเป็นมูลปริญา อาคันตุกะ และทาวกาลิก. พึงทราบด้วยสามารถมูลปริญา (ความรู้พื้นฐาน) ก่อน.

ภวังคะ อวชชนะ ทัสสนะ สัมปฏิจ-
ชนะ สันติระณะ โวฏฐัพพะนะ ชวนะ
เป็นที่ ๗.

ในดวงจิตเหล่านั้น ภวังคะ ยังกิจอันเป็นองค์แห่งอุปัทภพให้สำเร็จเป็นไป. กิริยามโนธาตุ คำนึงถึงภวังคะนั้น ยังอวชชนะกิจให้สำเร็จ. เพราะอวชชนะกิจนั้นดับ จักขุวิญญาณยังทัสสนกิจให้สำเร็จเป็นไป. เพราะดับทัสสนกิจนั้น วิปากมโนธาตุ ยังสัมปฏิจจนกิจให้สำเร็จเป็นไป. เพราะดับสัมปฏิจจนกิจนั้น วิปากมโนวิญญาณธาตุ ยังสันติระณกิจให้สำเร็จ. เพราะดับสันติระณกิจนั้น กิริยามโนวิญญาณธาตุยังโวฏฐัพพนกิจให้สำเร็จ. เพราะดับโวฏฐัพพนกิจนั้น ชวนะเล่นไป ๗ ครั้ง. ในชวนะเหล่านั้น แม้ในปฐมชวนะก็ไม่มี การแลและการเหลิยด้วยอำนาจความกำหนัด ความโกรธ และความหลงว่า นี่หญิง นี่ชาย ดังนี้. แม้ในทุติยชวนะ แม้ในสัทตมชวนะ ก็ไม่มี. เมื่อชวนะเหล่านั้นถูกทำลายตกไป ด้วยอำนาจกิเลสอันมีในเบื้องล่าง เบื้องบน ดุจทหารถูกทำลายพ่ายไปในสนามรบ การแลและการเหลิย ย่อมมี ด้วยสามารถความกำหนัดเป็นต้นว่า นี่เป็นหญิง นี่เป็นชาย ดังนี้. พึงทราบอัสัมโมหสัมปชัญญะ ด้วยสามารถมูลปริญาในที่นี้ก่อนด้วยประการฉะนี้.

ก็เมื่อรูปในจักขุทวารไปสู่คลอง เมื่ออวิชชนะเป็นต้นเกิดแล้วดับไป ด้วยสามารถทำกิจของตนให้สำเร็จเบี่ยงเบนจากภวังคจิตในที่สุด ชวนะย่อมเกิดขึ้น. ชวนะนั้นย่อมเป็นเหมือนอาคันตุกบุรุษในจักขุทวารอันเป็นเรือนของอวิชชนะเป็นต้นที่เกิดขึ้นในครั้งก่อน. เมื่ออาคันตุกบุรุษนั้นเข้าไปในเรือนของคนอื่นเพื่อขออะไร ๆ แม้เมื่อเจ้าของบ้านนั่งนิ่งก็ไม่ควรบังคับ จันได แม้เมื่ออวิชชนะเป็นต้นในจักขุทวารอันเป็นเรือนของอวิชชนะเป็นต้น ไม่กำหนด ไม่โกรธ และไม่หลง ก็ไม่ควรกำหนด โกรธ และหลงจันนั้น. พึงทราบ อสัโมหสัมปชัญญะ ด้วยสามารถความเป็นอาคันตุกะ (ผู้จรมา) อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็จิตเหล่านี้ใด อันมีไวภวภูพพะเป็นที่สุก เกิดขึ้นในจักขุทวาร จิตเหล่านี้ ย่อมแตกทำลายไปในที่นั้น ๆ นั้นเอง พร้อมกับสัมปยุตตธรรม ย่อมไม่เห็นกันและกัน จิตนอกนี้ ย่อมเป็นไปชั่วคราว. ในข้อนี้ อุปมาเหมือนในเรือนหลังหนึ่ง เมื่อคนตายกันหมด คนหนึ่งที่เหลือไม่ควรยินดีในการพ้อน การจับเป็นต้นของผู้มีมรณธรรมในขณะนั้น จันได เมื่ออวิชชนะเป็นต้น สัมปยุตในทวารหนึ่ง ตายไปในที่นั้น ๆ แม้ชวนะแห่งมรณธรรมในขณะนั้น ที่เหลือก็ไม่ควรยินดีด้วยสามารถ ความกำหนด ความโกรธ และความหลง พึงทราบ อสัโมหสัมปชัญญะ ด้วยสามารถความเป็นตาวากาลิก (เป็นไปชั่วคราว) อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบ อสัโมหสัมปชัญญะ ด้วยสามารถการพิจารณาขันธ ธาตุ อายตนะ และปัจจัย. ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ จักขุและรูปเป็นรูปขันธ เวทนาสัมปยุตด้วยรูปขันธนั้น เป็นเวทนาขันธ สัญญาสัมปยุตด้วยเวทนานั้น เป็นสัญญาขันธ สังขารมีผัสสะเป็นต้น เป็นสังขารขันธ. การแลและการเหี่ยวย่อมปรากฏในการพร้อมเพรียงแห่งขันธทั้งหลาย ๕ เหล่านี้ ด้วย

ประการฉะนั้น. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งย่อมแล ใครคนหนึ่งย่อมเหลียวมีหรือ. อนึ่ง จักขุเป็นจักขวยตนะ รูปเป็นรูปายตนะ การเห็นเป็นมนายตนะ. สัมปยุตธรรมทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น เป็นธัมมายตนะ. การแล และการเหลียวย่อมปรากฏในความพร้อมเพรียงแห่งอายตนะ ๔ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนั้น. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งย่อมแล ใครย่อมเหลียวหรือ. อนึ่ง จักขุเป็นจักขุธาตุ รูปเป็นรูปธาตุ ความเห็นเป็นจักขุวิญญาณธาตุ ธรรมมีเวทนาเป็นต้น สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นธรรมธาตุ. การแล และการเหลียวย่อมปรากฏในความพร้อมเพรียงของธาตุ ๔ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนั้น. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งย่อมแล ใครย่อมเหลียวหรือ. อนึ่ง จักขุเป็นนิสสยปัจจัย รูปเป็นอาร์มณปัจจัย อวชฺชนะเป็น อนันตรปัจจัย สมนันตรปัจจัย อันตรูปนิสสยปัจจัย นัตถิปัจจัย วิคตปัจจัย อาโลกะ (แสงสว่าง) เป็นอุปนิสสยปัจจัย เวทนาเป็นต้น เป็นสหชาตาภิปัจจัย. การแล และการเหลียวย่อมปรากฏในความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยเหล่านี้ด้วยประการฉะนั้น. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งย่อมแล ใครย่อมเหลียว ฟังทราบ อสัมโมหสัมปชัญญะ แม้ด้วยสามารถการพิจารณาเป็นขั้น อายตนะ ธาตุ และปัจจัย ในข้อนี้กันอย่างนี้ด้วยประการฉะนั้น.

บทว่า สมฺมิลฺลิตฺเต ปรีสาริตฺเต ได้แก่ ในการงอและเหยียดของข้อทั้งหลาย. ในบทนั้น มีอธิบายว่า การไม่ทำการงอและเหยียดด้วยอำนาจจิตแล้วกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เพราะปัจจัยคือการงอและการเหยียดมือและเท้า แล้วกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์ ชื่อว่า สาทถก-สัมปชัญญะ. ในบทนั้น เมื่อผู้ทึงหรือเหยียดมือและเท้านานเกินไป เวทนาย่อมเกิดขึ้นได้. จิตย่อมไม่ได้อารมณ์เดียว กรรณฐานย่อมตกไป ย่อมไม่บรรลुकุณวิเศษ ดังนี้. ก็เมื่องอในเวลาและ เหยียดในเวลาอันควร เวทนาเหล่านั้น

ย่อมไม่เกิด. จิตย่อมเป็นอารมณ์เดียว กรรมฐานย่อมถึงการทรงไว้ ย่อมบรรลุคุณวิเศษ ฟังทราบ การกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แม้เมื่อมีประโยชน์ การกำหนดสิ่งอันเป็นสัปปายะและอสัปปายะ แล้วกำหนดเอาสิ่งอันเป็นสัปปายะ ชื่อ สัปปายสัมปชัญญะ ในข้อนั้น มีนัยดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ที่ลานมหาเจดีย์ พวกภิกษุหนุ่มท่องมนต์อยู่. พวกภิกษุณีสาวฟังธรรมอยู่ข้างหลังภิกษุหนุ่มเหล่านั้น. ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งเหยียดมือไปตอ้งกายสังสัคคะ จึงเป็นเหตุหวั่นด้วยเหตุตนเอง. ภิกษุอีกรูปหนึ่งเมื่อเหยียดเท้า ได้เหยียดไปที่ไฟ ไฟไหม้จกถึงกระดูก. อีกรูปหนึ่งเหยียดไปที่ไม้ปักกรต ถูกอสรพิษขบ. อีกรูปหนึ่งเหยียดไปที่ไม้ปักกรต ฐูปแก้ว ขบภิกษุนั้น. เพราะฉะนั้น ไม่ควรเหยียดไปในที่เป็นอสัปปายะเห็นปานนี้ ควรเหยียดไปในที่เป็นสัปปายะ. นี้ชื่อว่า สัปปายสัมปชัญญะ ในที่นี้.

ก็พึงแสดงโคจรสัมปชัญญะด้วยเรื่องพระมหาเถระ. ได้ยินว่า พระมหาเถระนั่งในที่พักกลางวัน เมื่อพูดกับอันเตวาสิกทั้งหลาย งอมือทันทีแล้ววางไว้ในที่เดิมอีก ค่อย ๆ งอ. พวกอันเตวาสิกถามท่านว่า ท่านขอรับ เพราะเหตุไร ท่านจึงงอมือทันที แล้ววางไว้ในที่เดิม แล้วค่อย ๆ งอเล่า. พระมหาเถระกล่าวว่า ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เพราะเราเริ่มมนสิการกรรมฐาน เราไม่เคยปล่อยกรรมฐานแล้วงอมือเลย กับบัดนี้ เราพูดกับพวกท่าน จึงปล่อยกรรมฐานงอมือ ฉะนั้น เราจึงวางไว้ในที่เดิมอีก แล้วงอมือ. พวกอันเตวาสิกกล่าวว่า ท่านขอรับ ก็แล้ว ธรรมคาถาภิกษุควรเป็นเห็นปานนั้น. การไม่ละกรรมฐานแม้ในบทรนี้ ฟังทราบว่า เป็นโคจรสัมปชัญญะ ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า อัตตาในภายใน ไม่มีโครงหรือเหยียด. ก็การงอและเหยียด ย่อมมีได้ด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิตตั้งกล่าวแล้ว. ทูจ การชักมือและเท้าของช่างหูกด้วยสามารถการชักด้าย เพราะฉะนั้น การกำหนดรู้ ฟังทราบว่าเป็น อสัมโมหสัมปชัญญะ ในที่นี้.

ในบทว่า สัมมาปฏิปัตตจิวรรณณํ นี้ มีอธิบายว่า การใช้สอย ชื่อว่า ทรงไว้ ด้วยสามารถการนุ่งและการห่มสังฆาฏิและจีวร ด้วยสามารถการรับภิกษาเป็นต้น แห่งบาตร. ในการทรงสังฆาฏิและจีวรนั้น ประโยชน์มีประการตั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ผู้ได้อามิส นุ่งห่มก่อนแล้วจึงเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต เพื่อกำจัดความหนาว ดังนั้นชื่อว่า ประโยชน์ ฟังทราบสาตกสัมปชัญญะ ด้วยสามารถประโยชน์นั้น. ก็จีวรเนื้อละเอียด เป็นที่สบายของผู้มีความร้อนเป็นปกติ และผู้ทุพพลภาพ จีวรเนื้อหนาสองชั้นเป็นที่สบายของผู้มีความหนาวเป็นปกติ ผิดไปจากนั้น ไม่เป็นที่สบายเลย จีวรชำรุดไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ เลย. ด้วยว่า จีวรชำรุดนั้น ทำความกังวลให้แก่เขาด้วยการให้ผ้าปะเป็นต้น. จีวรที่ควรได้มีประเภทเป็นผ้าขนแกะสองชั้นเป็นต้นก็อย่างนั้น. ด้วยว่าจีวรเช่นนั้นย่อมเป็นการทำอันตรายแก่การนุ่งและทำอันตรายแก่ชีวิตของภิกษุรูปหนึ่งในป่าได้. ก็โดยไม่อ้อมค้อมจีวรได้เกิดด้วยอำนาจมิจฉาชีพ มีนิमितตกรรมเป็นต้น (เป็นหมอดู) และอกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่งแก่ผู้เสพ กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป จีวรนั้นไม่เป็นที่สบาย ผิดไปจากนั้นเป็นที่สบาย. ฟังทราบสัปปายสัมปชัญญะในข้อนี้ด้วยสามารถสัปปายะนั้น และโคจรสัมปชัญญะด้วย สามารถการไม่ละกรรมฐาน. ชื่อว่า อัตตาในภายใน ไม่มีใคร ๆ ห่มจีวร. แต่การห่มจีวรย่อมมีได้ด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิตตั้งที่กล่าวแล้ว. ในการห่มจีวรนั้น แม้จีวรก็ไม่มีเจตนา แม้กายก็ไม่มีเจตนา จีวรย่อมไม่รู้ว่ เราห่มกาย แม้กายก็ไม่รู้ว่

เราห่มจีวร ธาตุเท่านั้นปกปิดห่มธาตุ ดุจในการปกปิดผ้าบ้านด้วยผ้าขาว เพราะฉะนั้น ได้จีวรดี ก็ไม่ควรดีใจ ได้จีวรไม่ดี ก็ไม่ควรเสียใจ. จีวรอยู่ คนบางพวก กระทำสักการะด้วยดอกไม้ของหอม รูปและผ้าเป็นต้น ในไม้ กะทิง จอมปลวก เจตีย์และต้นไม้เป็นต้น บางพวกกระทำสักการะด้วย คุฏ มุตร เบือกทม และเครื่องประหารคือ ท่อนไม้และศัสตราเป็นต้น จอมปลวกและต้นไม้เป็นต้น ไม่ทำความดีใจด้วยเหตุนี้ อย่างนี้แหละได้ จีวรดีแล้ว ก็ไม่ควรดีใจ ได้จีวรไม่ดีก็ไม่ควรเสียใจ. ฟังทราบ อสัมโมห- สัมปชัญญะ ในที่นี้ ด้วยสามารถการพิจารณาอันเป็นไปแล้วอย่างนี้ ด้วย ประการฉะนั้น.

แม้ในการทรงบาตร ก็ฟังทราบสาดลกสัมปชัญญะ ด้วยสามารถ ประโยชน์ที่พึงได้ เพราะการถือบาตรเป็นปัจจัยอย่างนี้ว่า เราจักไม่ถือบาตร ทันทิ ถือบาตรนี้แล้ว เทียวไปเพื่อบิณฑบาต จักได้ภิกษา. ก็บาตรหนัก ไม่เป็นที่สบายแก่ร่างกายอันหอมและทุพลภาพ. บาตรที่ล้างไม่ดีจะกระทบตุ่ม สีส้ำตุ่ม ไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ บาตรที่ล้างไม่ดี ไม่ควร ความกังวลย่อมมี แก่ผู้ล้างบาตรนั้น. แต่บาตรสีแก้วมณี ที่ควรได้ไม่เป็นที่สบาย โดยนัย ที่กล่าวแล้วในจีวรนั้นแล. ก็บาตรใดที่ได้แล้วด้วยสามารถนิमितตกรรมเป็นต้น อุกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่งแก่ผู้เสพนั่น กุศลธรรมย่อมเสื่อม บาตรนี้ไม่เป็นที่ สบายโดยส่วนเดียว ผิดไปจากนี้เป็นที่สบาย. ฟังทราบสัพพายสัมปชัญญะ ในข้อนี้ด้วยอำนาจสัพพายะนั้น และโคจรสัพพายะด้วยอำนาจ การไม่ละ กรรมฐาน. ชื่อว่า อตฺตาในภายใน ไม่มีใครถือบาตร. ชื่อว่า การถือบาตร ย่อมมีด้วยการชำนไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นภริยาของจิตตั้งกล่าวแล้ว. ในการ ถือบาตรนั้น แม้บาตรก็ไม่มีเจตนา แม้มือก็ไม่มีเจตนา บาตรย่อมไม่รู้ ว่า เราถูกมือจับ แม้มือก็ไม่รู้ ว่า เราจับบาตร ธาตุเท่านั้น ถือเอาห่มธาตุ ดุจ

ในการถือบาตร อันมีสี่ตุ๋ไฟ ด้วยคีม. ฟังทราบ อสัมโมหสัมปชัญญะ ในที่นี้ด้วยสามารถการพิจารณาอันเป็นไปแล้วอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเห็นคุณเห็นมนุชยอนาถา ที่อนาถศาลามีมือและเท้าวัน มีหนองเลือดและเหล่านอนไหลออกจากปากแผล มีแมลงหัวเขียวตอม นำผ้าพันแผลและยาด้วยกระเบื้องเป็นต้น ให้แก่พวกเขา. ในข้อนี้ ผ้า เนื้อละเอียดถึงแก่บางคน เนื้อหยาบถึงแก่บางคน ก็กระเบื้องใส่ยา มีสัณฐานดี ถึงแก่บางคน มีสัณฐานไม่ดี ถึงแก่บางคน. พวกมนุชยอนาถาเหล่านั้น ไม่ทึใจหรือไม่เสียใจในข้อนี้เลย. ด้วยว่า ความต้องการของพวกเขา ด้วยผ้าเพียงพันแผลเท่านั้น และด้วยกระเบื้องเพียงใส่ยาเท่านั้น ฉะนั้น ภิกษุสำคัญจิ๋วจุกผ้าพันแผล บาตรจุกกระเบื้องใส่ยา ภิกษาที่ได้ในบาตรจุกยาในกระเบื้อง ฉะนั้น ฟังทราบว่า ภิกษุนี้เป็นผู้กระทำสัมปชัญญะอันสูงสุด ด้วย อสัมโมหสัมปชัญญะ ในการทรงสังขาร บาตรและจิ๋ว.

ฟังทราบในบทว่า อสิต เป็นต้น บทว่า อสิตเต ได้แก่ ในการฉันอาหาร. บทว่า ปีเต ได้แก่ ในการดื่มมีข้าวยาสุเป็นต้น. บทว่า ขายิตเต ได้แก่ ในการเคี้ยวมีแบ่งและของเคี้ยวเป็นต้น. บทว่า สายิตเต ได้แก่ ในการล้มน้ำผึ้งน้ำอ้อยเป็นต้น. ในบทเหล่านั้น ประโยชน์แม้ ๘ อย่าง ท่านกล่าวไว้โดยเป็นต้นว่า เนว ทวาย ดังนี้ ชื่อว่า ประโยชน์. ฟังทราบ สาทถกสัมปชัญญะด้วยสามารถประโยชน์นั้น. ความไม่สำราญมีแก่ผู้ใด ด้วยโภชนะอันใด ในบรรดาโภชนะที่เศร้าหมองประณีต ขมและหวานเป็นต้น โภชนะอันนั้นไม่เป็นที่สบายแก่ผู้นั้น. แต่โภชนะอันใดอันได้มาด้วยนิमित-กรรมเป็นต้นและอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเจริญยิ่ง กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมแก่เขาผู้บริโภคาโภชนะชนิดใด โภชนะนั้นไม่เป็นที่สบายโดยส่วนเดียว

ผิดไปจากนั้นเป็นที่สบาย ฟังทราบสัปปายสัมปชัญญะในที่นี้ด้วยสามารถ
สัปปายะนั้น และโคจรสัมปชัญญะด้วยสามารถการไม่ละกรรมฐานนั้นแล.

ชื่อว่า อตฺตาในภายใน ไม่มีใครเป็นผู้บริโภค. ก็ธรรมดาการรับบาตร
ย่อมมีด้วยสามารถการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิตมีประการ
ดังกล่าวนั้น. ธรรมดาการหยั่งมือลงในบาตรย่อมมี ด้วยการชานไปแห่ง
วาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิต. การปั้นก้อนข้าว การยกก้อนข้าว และการ
อ้าปากย่อมมีด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต. ใคร ๆ ย่อม
ไม่เปิดประตูกว้างด้วยกุญแจ ไม่ง้างด้วยเครื่องยนต์ได้. การวางคำข้าวไว้ใน
ปาก ฟันข้างบนทำหน้าที่เป็นสาก ฟันข้างล่างทำหน้าที่เป็นครก และลิ้นทำ
หน้าที่เป็นมือ ย่อมมีได้ด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิต.
น้ำลายน้อยย่อมเปื้อนโภชนะนั้นที่ปลายลิ้นนั้น น้ำลายมากย่อมเปื้อนที่โคนลิ้น.

โภชนะนั้นกลิ้งกลอกไปมาด้วยมือคือลิ้น ในครกคือฟัน คือฟัน
เบื้องล่าง ชุ่มด้วยน้ำคือน้ำลาย บดด้วยสากคือฟันเบื้องบน ไม่มีใคร ๆ
เอากะจ๋า หรือทัพพีสอดเข้าไปในภายในได้ ย่อมเข้าไปด้วยวาโยธาตุเที่ยว
เข้าไปแล้ว ๆ ก็ไม่มีใครบุฟางรองรับไว้ได้ ตั้งอยู่ด้วยวาโยธาตุเที่ยว ตั้งอยู่
แล้ว ๆ ก็ไม่มีใครตั้งเตาหุงต้มได้ หุงต้มด้วยธาตุไฟเที่ยว หุงต้มแล้ว ๆ
ก็ไม่มีใครนำออกข้างนอกได้ ด้วยกระบองหรือไม้เท้าได้ ออกด้วยวาโยธาตุ
เที่ยว.

ด้วยประการฉะนี้ วาโยธาตุ ยื่อนำไปยัง นำไปล่วงวิเศษทรงไว้
เปลี่ยนแปลง บดแห้ง และนำออก ปฐวีธาตุ ทรงไว้ เปลี่ยนแปลง
บดและแห้ง. อาโปธาตุ ยื่อนำชุ่มฉ่ำ รักษาความสด. เตโชธาตุเผาสิ่งที่เข้าไป
ในภายใน อากาศธาตุ เป็นทางไป วิญญานธาตุ อาศัยการประกอบชอบ

ในธาตุนั้น ย่อมผูกใจไว้ พึงทราบ อสัมโมหสัมปชัญญะ ในที่นี้ด้วย
 สามารถพิจารณาอันเป็นไปแล้ว อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบอัสสัมโมหสัมปชัญญะในที่นี้ เพราะการพิจารณา
 ความเป็นของปฏิกุศล ๑๐ อย่างนี้คือ เพราะการไป เพราะการแสวงหา เพราะ
 การบริโภค เพราะที่อาศัย เพราะการฝัง เพราะไม่ย่อหย่อน เพราะย่อหย่อนแล้ว
 เพราะผล เพราะความไหลออก เพราะความเปื้อน.

บทว่า อัจจุจระปัสสวามเม ได้แก่ในการถ่ายอจุจระปัสสวาระ.
 เหยี่ยวย่อมไหลจากตัวของผู้ไม่ถ่ายอจุจระปัสสวาระเมื่อถึงเวลา ตาทั้งสอง
 ย่อมหมุน จิตไม่แน่วแน่ โรคอื่นย่อมเกิด แต่ทั้งหมดนั้นย่อมไม่มีแก่ผู้ถ่าย
 นี้เป็นอธิบาย ในบทนี้. พึงทราบสาตกสัมปชัญญะด้วยสามารถแห่งความนั้น.
 ก็เมื่อภิกษุถ่ายอจุจระปัสสวาระไม่เป็นที่ย่อมเป็นอาบัติ เสื่อมยศ แม้อันตราย
 ถึงชีวิตย่อมมี เมื่อถ่ายในที่สมควรทั้งหมดนั้นย่อมไม่มี นี่เป็นที่สบายในข้อนี้
 ด้วยประการฉะนี้. พึงทราบสปปายสัมปชัญญะด้วยสามารถแห่งสปปายะนั้น
 และโคจรสัมปชัญญะด้วยสามารถการไม่ละกรรมฐานนั้นแล. ชื่อว่า อตฺตาใน
 ภายใน ไม่มีถ่ายอจุจระปัสสวาระ. ก็การถ่ายอจุจระปัสสวาระย่อมมีด้วยการ
 ชำนไปแห่งวโยธาตุนั้นเป็นภิกขุของจิตเท่านั้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อผีหัวแก่
 เพราะหัวผีแตกหนองและเลือดย่อมไหลออกโดยไม่ต้องการ จันใด และเหมือน
 อย่างว่า น้ำไหลออกจากภาชนะน้ำเต็มเปี่ยม โดยไม่ต้องการ จันใด อจุจระ
 ปัสสวาระที่สั่งสมไว้ในกะเพาะอาหารและกะเพาะปัสสวาระถูกแรงลมบีบคั้นย่อม
 ไหลทั้ง ๆ ที่ไม่ปรารถนา.

ส่วนอจุจระปัสสวาระนั้นนั้น เมื่อออกไปอย่างนี้ มิได้เป็นของตน
 มิได้เป็นของชนเหล่าอื่น ของภิกษุนั้น เป็นแต่เพียงการไหลออกจากสรีระ
 อย่างเดียว. ถามว่า เหมือนอะไร. ตอบว่า เหมือนเมื่อคนทิ้งน้ำเก่าจาก

หมอน้ำ น้ำนมมิได้เป็นของตน มิได้เป็นของชนเหล่าอื่น เป็นแต่เพียง
สำหรับใช้สอยอย่างเดียวเท่านั้น อัสสัมโหมสัมปชัญญะ ในข้อนี้ ฟังทราบ
ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาอันเป็นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบอธิบายในบทว่า กต ศัพท์เป็นต้น บทว่า กเต คือ
ในการเดิน. บทว่า จิตเต คือในการยืน. บทว่า นิสินฺเน คือในการนั่ง.
บทว่า สุตฺเต คือในการนอน. บทว่า ชากริตเต คือในการตื่น. บทว่า
ภาสิตเต คือในการพูด. บทว่า ตฺถุหิภาเว คือในการไม่พูด.

ก็ในอริยาบถนี้ ภิกษุรูปใด เดินหรือจงกรมนานแล้ว ในกาลต่อมา
ยืนพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรูปธรรม อันเป็นไปแล้วในเวลา
จงกรม ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่าทำความรู้สึกตัวในการเดิน.

ภิกษุรูปใด เมื่อทำการสาธยาย ตอบปัญหา หรือมนสิการถึงกัมมัฏฐาน
ยืนนานแล้ว ในกาลต่อมานั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรูปธรรม
อันเป็นไปแล้ว ในเวลาขึ้น ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัว
ในการยืน.

ภิกษุรูปใด นั่งนานด้วยสามารถแห่งการทำสาธยายเป็นต้น ในกาล
ต่อมา นั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรูปธรรม อันเป็นไปแล้ว
ในเวลานั่ง ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัวในการนั่ง.

ส่วนภิกษุรูปใด เมื่อนอนทำการสาธยาย หรือมนสิการถึงกัมมัฏฐาน
หลับไป ในกาลต่อมา ลุกขึ้นพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรูปธรรม
อันเป็นไปแล้ว ในเวลานอน ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่าทำความรู้สึกตัว
ในการหลับและการตื่น. ด้วยว่า ความไม่เป็นไปแห่งจิตที่สำเร็จด้วยกิริยา
ชื่อว่า หลับ ที่เป็นไปชื่อว่า ตื่น ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนภิกษุรูปใด เมื่อพูด ย่อมพูดมีสติสัมปชัญญะว่า ชื่อว่า เสี่ยงนี้
 ย่อมเกิดเพราะอาศัยริมฝีปาก เพราะอาศัยฟัน ลิ้นและเพดาน และเพราะ
 อาศัยความประกอบแห่งจิต อันสมควรแก่เสียงนั้น ก็หรือทำการสาธยายหรือ
 กล่าวธรรม ให้เปลี่ยนกัมมัญฐาน หรือตอบปัญหาตลอดกาลนานแล้ว ในกาล
 ต่อมา ก็พึงพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรุปรธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว
 ในเวลาพูด ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัวในการพูด.

ภิกษุรูปใดหนึ่ง ทำใจถึงธรรม หรือกัมมัญฐานแล้วตลอดกาลนาน
 ในกาลต่อมา ย่อมพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรุปรธรรมอันเป็นไปแล้ว
 ในเวลานั้น ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. เมื่อความเป็นไปแห่งอุปาทารูปมีอยู่
 ชื่อว่า พูด. เมื่อไม่มีอยู่ ชื่อว่า เป็นผู้หนึ่ง ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัว
 ในความนิ่งด้วยประการฉะนี้. ในข้อนี้เป็นอสมโมหสัมปชัญญะ ความรู้สึกตัว
 พึงทราบด้วยสามารถแห่งอสมโมหสัมปชัญญะนั้นแล. ในพระสูตรนี้ พระผู้มี-
 พระภาคเจ้าตรัสสัมปชัญญะคลุกเคล้าด้วยสติปัญฐานว่า เป็นบุพภาค ดังนี้.

จบอรรถกถาสติสูตรที่ ๒.

๕. สติสูตร

ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่าผู้มีสติ

[๘๐๓] สาวัตถินิทาน. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย. ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงชื่อว่าผู้มีสติ. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่าผู้มีสติ.

[๘๐๔] ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงจะชื่อว่าผู้มีสัมปชัญญะ. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาอันภิกษุในธรรมวินัยนี้ทราบชัดแล้ว ย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้วย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้. วิตกอันภิกษุทราบชัดแล้ว ย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้ว ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้. ปัญญาอันภิกษุทราบชัดแล้วย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้วย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ อย่างนี้แล. ภิกษุจึงจะชื่อว่าผู้มีสัมปชัญญะ. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๕

๔. สติสูตร

ทรงเตือนภิกษุให้เป็นผู้มีสติ

[๘๒๕] สาวัตถิณีทาน. ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติอยู่
เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงจะชื่อว่า
เป็นผู้มีสติ ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น

กายในกายอยู่... ในเวทนาอยู่... ในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก
เสีย อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสติ ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็น
ผู้มีสติอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๔

อรรณกาสติสูตร

สูตรที่ ๔. กรันทรงแสดงเหตุเกิดขึ้น (สมุทัย) ล้วน ๆ เสร็จแล้ว
พระองค์ก็ตรัส (พระสูตรนี้) ตามอัธยาศัยของผู้จะตรัสรู้ได้.

จบอรรณกาสติสูตร